

Termodinamika

Juriga Dávid

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet, Nanokémiai Kutatócsoport

SEMMELWEIS
EGYETEM 1769

A termodinamika

A **termodinamika** a fizikának a **hő**-jelenségekkel foglalkozó ágából mára az **energetikai kölcsönhatások folytán fellépő egyensúlyok és folyamatok tudományává** vált.

Fő feladata:

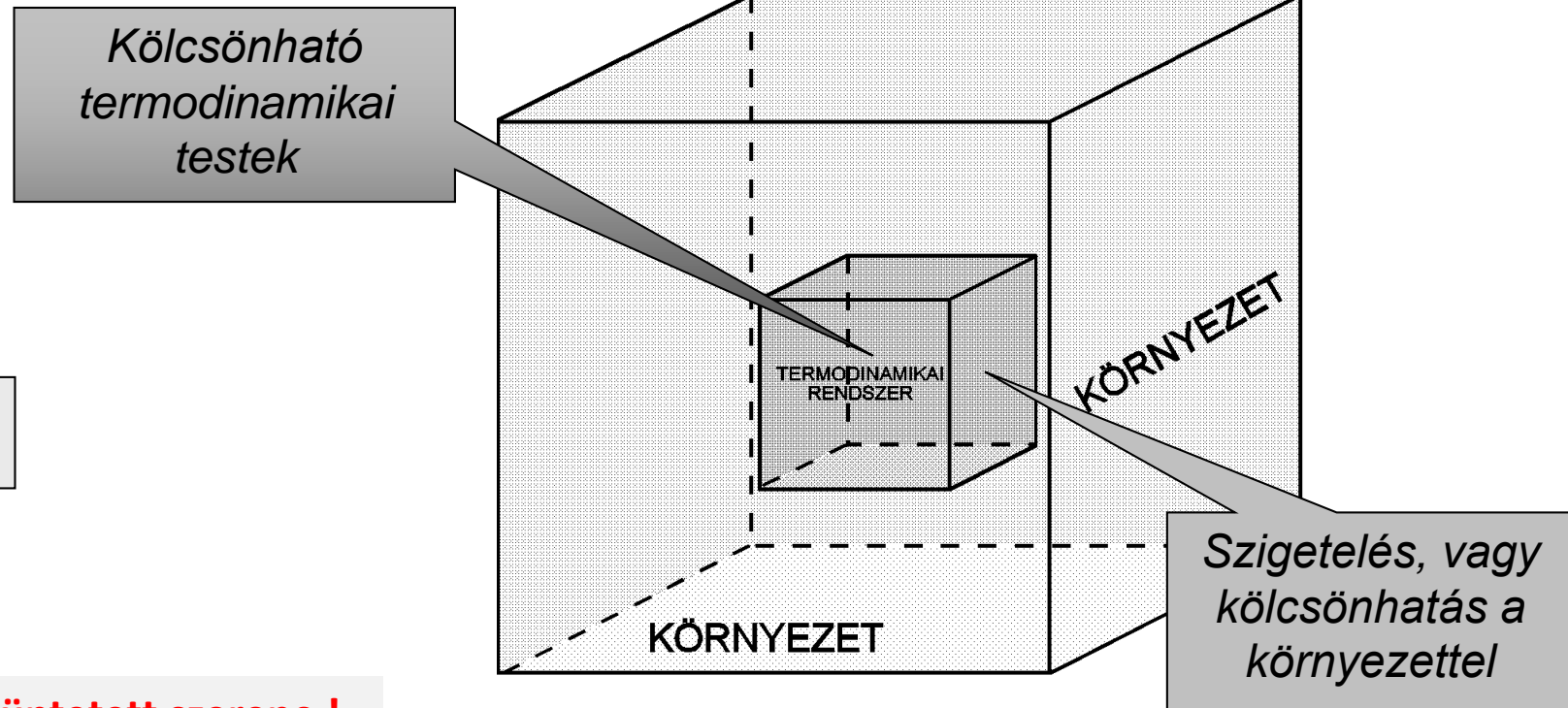
- a **változások** és átalakulások irányának és az egyensúlyi végállapot felé való törekvésének értelmezése, valamint
- az **egyensúlyt** és a hozzá vezető folyamatot befolyásoló tényezők felderítése.

A termodinamika elmélete **három tapasztalati megfigyelésen**, un. **főtételen** nyugszik. Az első és második főtétel korlátokat szab a lehetséges változásoknak, valamint irányt szab a spontán folyamatoknak.

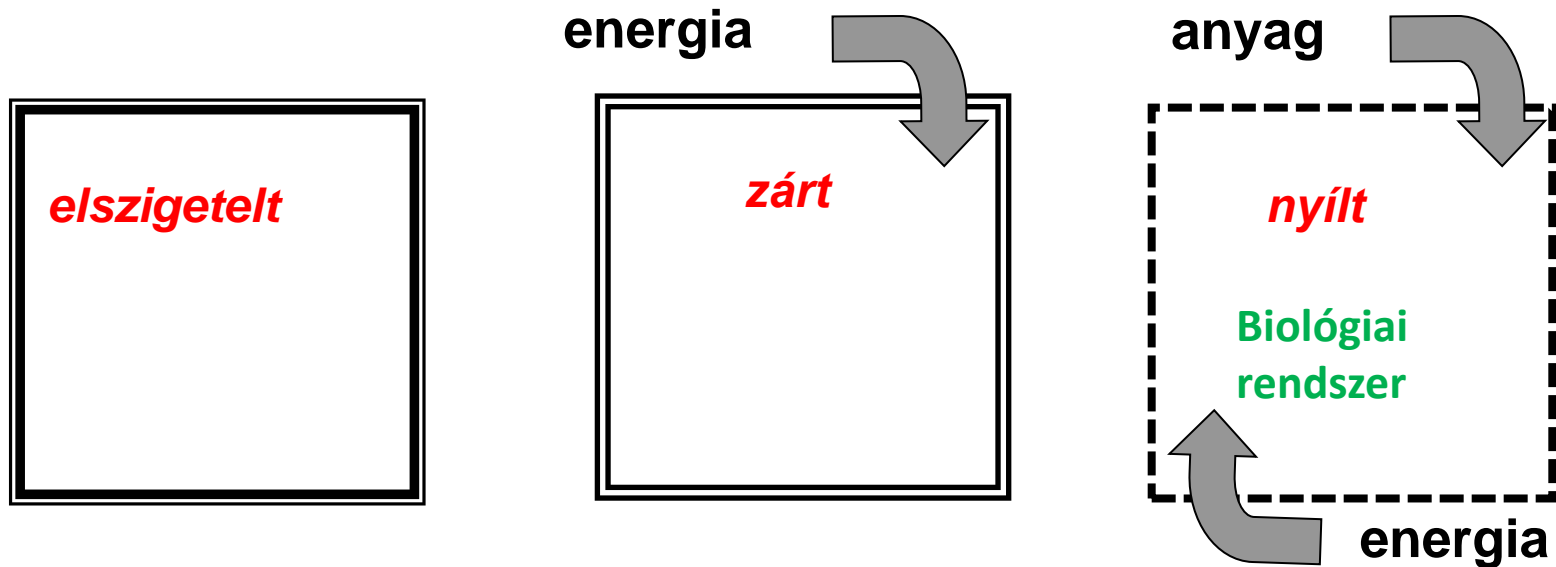
$$\Delta U = \Delta Q + \Delta W$$

Sem a hőnek, sem a dinamikának nincs kitüntetett szerepe !

Termodinamikai rendszerek típusai környezeti kapcsolatuk alapján

izoterm

T=állandó

izobár

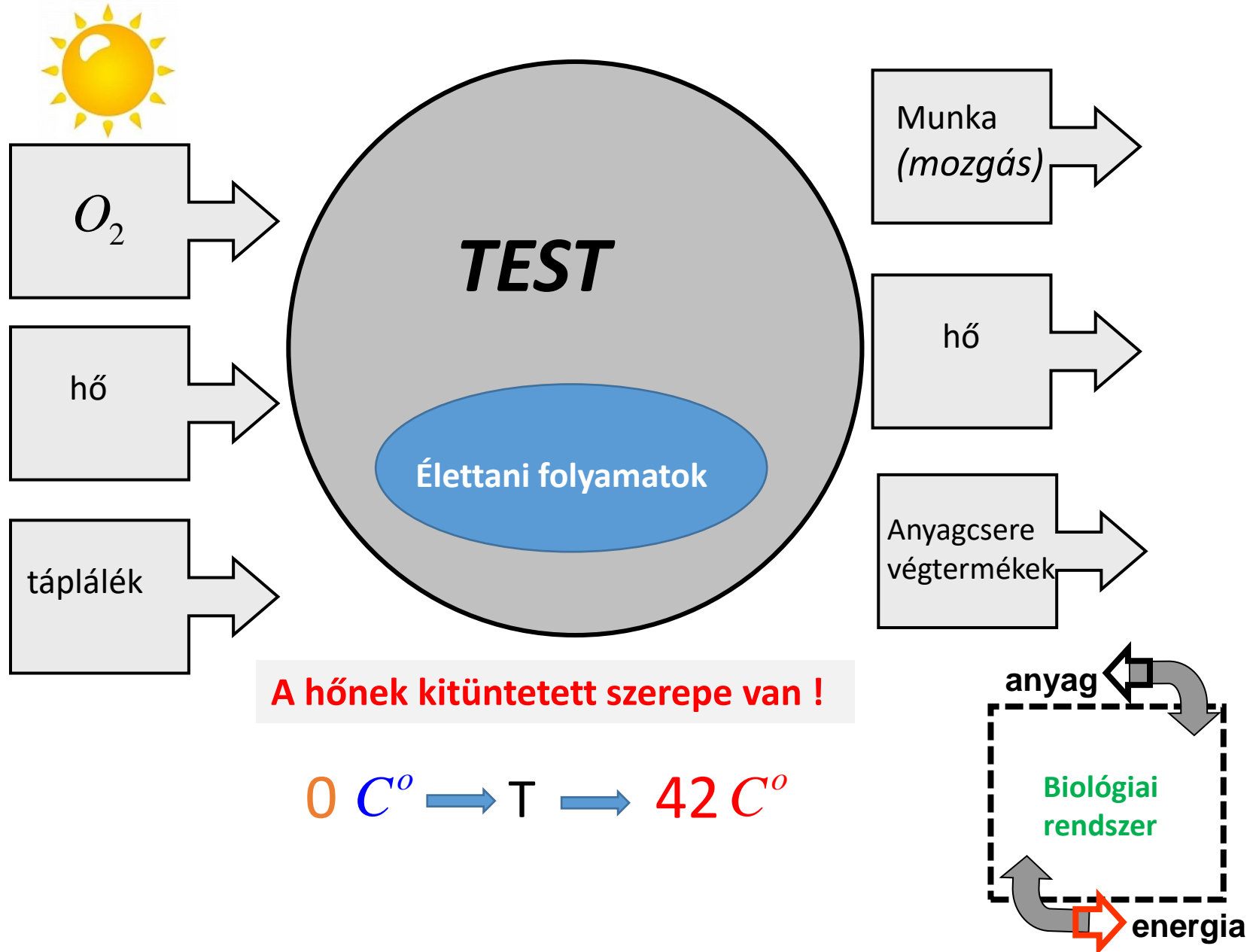
p=állandó

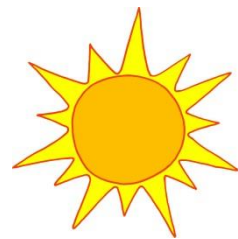
adiabatikus

ΔQ = 0

HUMÁN BIOLÓGIAI TERMODINAMIKAI RENDSZER

fototróf

élőlények

kemotróf

fény

H_2O

CO_2

szénhidrát
növényi
szövet

zsír
állati
szövet

Az élő szervezet sejtjeiben végbemenő folyamatok összessége: **metabolizmus**

felépítő folyamatok

anabolizmus

lebontó folyamatok

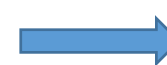
katabolizmus

rendezetlen + **energia**

rend

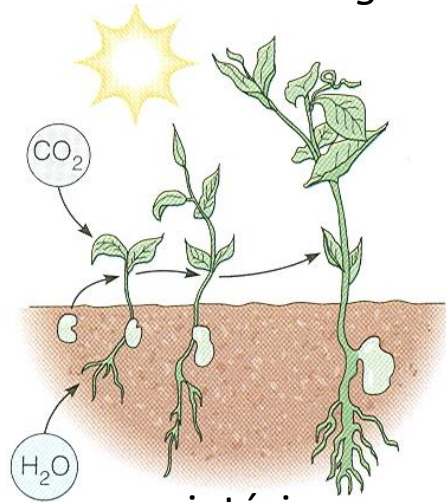
rend

rendezetlen + **energia**

Az energia biológiai hasznosítása

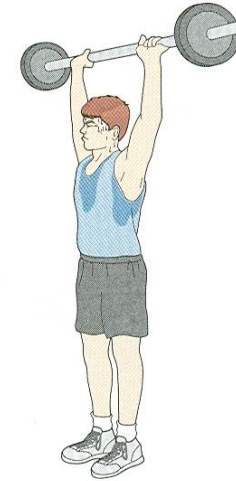
Energia : munkavégző képesség ?

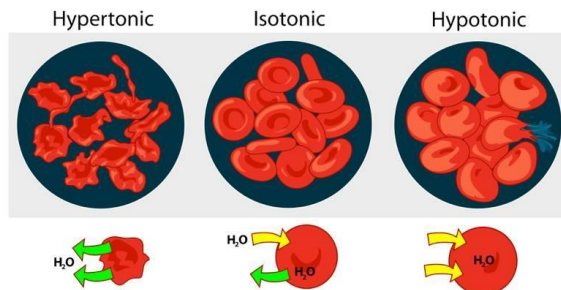
szintézis

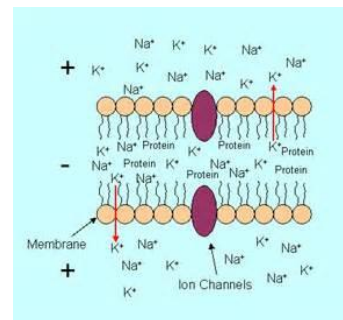
fizikai munka

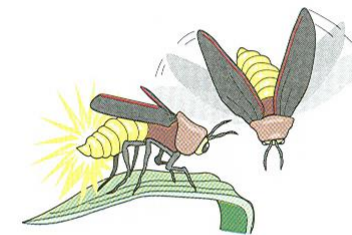
izom munka

ozmotikus munka

elektrokémiai
munka

fotokémiai
munka

Energiamegmaradás és a belső energia

ENERGIA

helyzeti

kinetikus

belső

$$E = E_{pot} + E_{kin} + U$$

makroszkopikus test

A mozgás energiája

$$E_{mech} = E_{kin} + E_{pot}$$

$$E_{kin} = E_{kin,x} + E_{kin,z} = \frac{1}{2} m_b v_x^2 + \frac{1}{2} m_b v_z^2$$

$$E_{pot} = m_b \cdot g \cdot z$$

$$E_{kin}(t) + E_{pot}(t) = \text{állandó?}$$

Teljes energiamérleg több tagból áll!

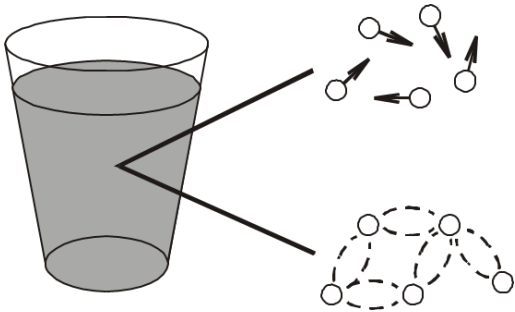
$$E_{tot} = E_{kin} + E_{pot} + \dots + U$$

**A belső energia a kémiai szerkezettől
függő molekuláris- kinetikus és
kölcsönhatási energiák összege**

Belső
energia

A makroszkopikus test potenciális- és kinetikus energiája **nem része a belső energiának**

A molekuláris potenciális és kinetikus energia **része a belső energiának**

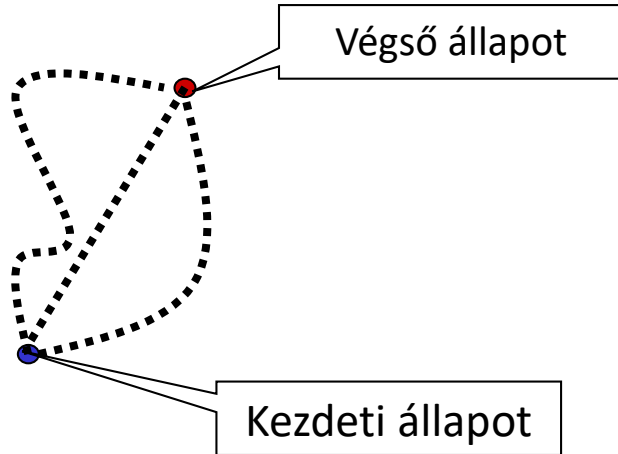

A belső energia változás

A belső energia **extenzív** mennyiség.

A belső energia **állapotfüggvény**.

A belső energia **értékét nem ismerjük**.

Belső energia megváltozása

Elemi energiaközlési típusok

termikus

mechanikai

felületi

kémiai

egyéb

A belső energia változása annyi tagból tevődik össze, ahányféle kölcsönhatásban vesz részt a vizsgált test vagy rendszer.

$$dU = dQ + \sum_i dW_i$$

A belső energia megváltozik:

- amikor változik a hőmérséklet,
- amikor változik a molekuláris vagy halmaz szerkezet,
- amikor változnak az intermolekuláris kölcsönhatások,
- amikor valamelyik elektronpálya gerjesztett állapotba kerül.

A belső energia változás

Minden egyes kölcsönhatáshoz tartozik egy-egy jellemző **intenzív** és **extenzív** mennyiség, melynek szorzata megadja a kölcsönhatáshoz tartozó elemi energiacserét.

$$dU = \sum_i dW_i = \sum_i y_i \cdot dx_i$$

$$dW_i = y_i \cdot dx_i$$

elemi energiacsere

intenzív mennyiség

extenzív mennyiség

$$dU = -f dl - p dV + \gamma dA_s + \Phi dq + H dM + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

mechanikai

térfogati

felületi

elektromos

mágneses

kémiai

És hol van a hőhatás ???

$y = T$ $x = ?$

Termikus kölcsönhatás

$$dU = -pdV + \gamma dA_s + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i + Td ?$$

termikus kölcsönhatás

$$dU_Q = dQ = TdS$$

entrópia

$$dU = -pdV + TdS + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i + \dots +$$

kémiai potenciál

Van a belső energiának egy olyan része, amely a többi extenzív mennyiségtől függetlenül is változhat. Ezt az "önmagában történő belső energiaváltozást" célszerű az elemi energiacserékhez hasonlóan egy intenzív és egy extenzív mennyiség szorzataként felírni.

A termodinamika I. főtétele

$$dU = TdS - pdV + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i + \dots +$$

Az **energiamegmaradás** törvényének legáltalánosabb megfogalmazása.

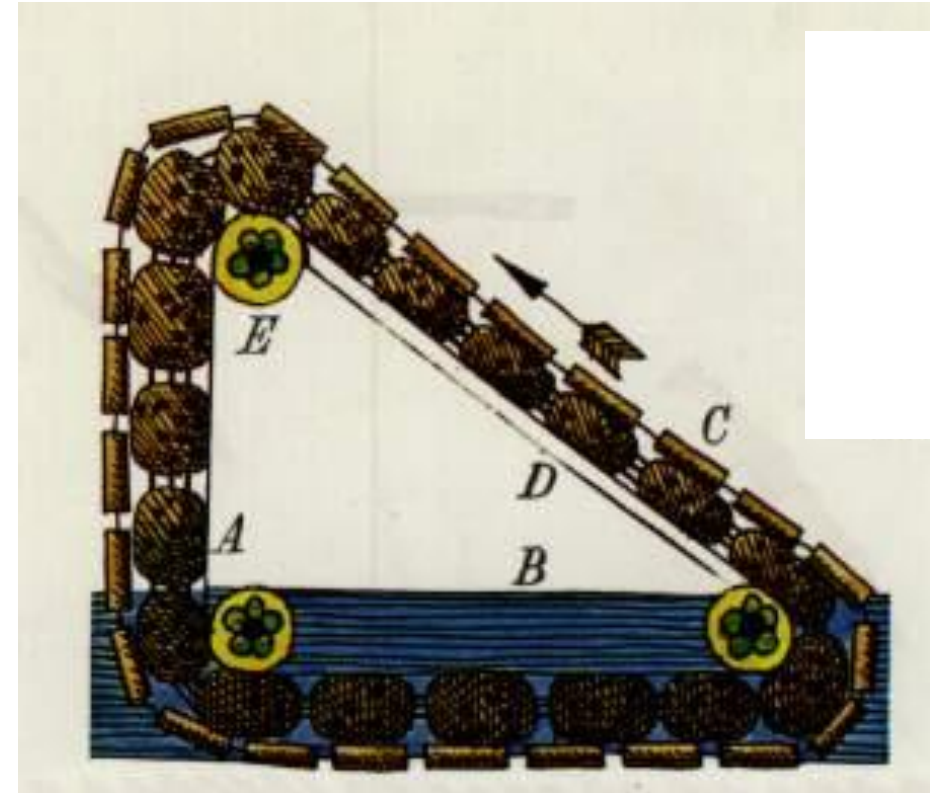

$$dU = dQ + dW_{\text{mech}} + dW_{\text{kém}} + \dots + dW_i$$

$$dW_{\text{mech}} = dU - dQ - \sum_i dW_i$$

Egy termodinamikai rendszer akkor képes munkavégzésre ($dW_{\text{mech}} < 0$), ha a belső energiáját csökkenti ($dU < 0$), vagy ha környezetéből hőt von el ($dQ > 0$), vagy más formában energiát ($dW_i > 0$) vesz fel.

Az energiamegmaradás tétele!

Az olyan gépeket, amelyek mechanikai munkát végeznének anélkül, hogy külső forrásból energiát fogyasztanának, **első fajú perpetuum mobile-nek**. A termodinamika első főtételeből következik, hogy első fajú perpetuum mobile nem működhet.

A bio-termodinamika I. főtétele

belső energia
megváltozása

$$dU = dQ + dW_{\text{mech}} + dW_{\text{kém}}$$

metabolikus hő

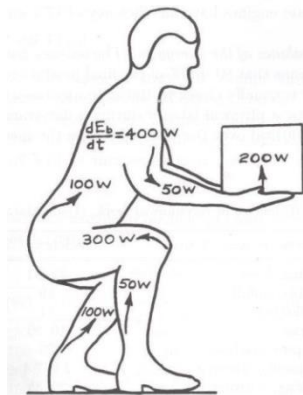
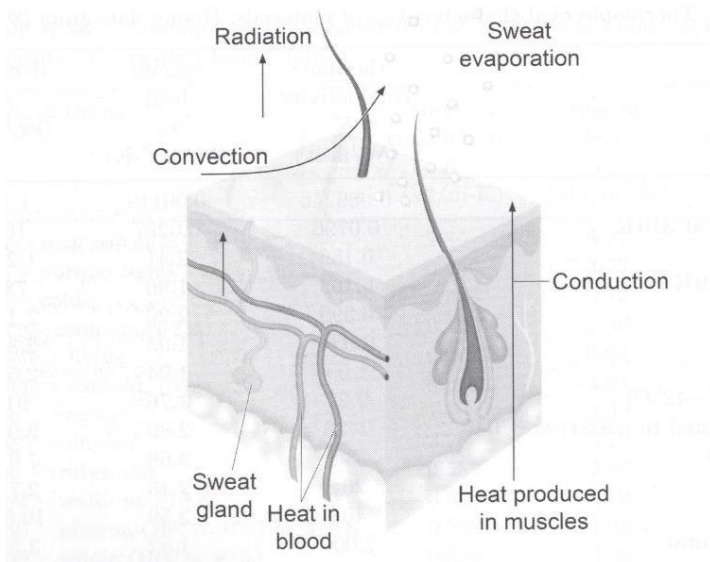
veszteség

bio-szintézis

mechanikai munka

külső

belső

$$dW_{\text{mech}} < 0$$

$$dW_{\text{term}} < 0$$

$$dU < 0$$

$$dW_{\text{kém}} > 0$$

$$dU > 0$$

Környezeti hatások

Nem a teljes belső energia, hanem annak csak egy része hasznosítható!

Belső energia

Hasznosítás   állandó p mellett

Környezet állandóságának biztosítása

Izobár környezetben
 $p = \text{const.}$

$$dU = TdS - pdV = TdS - d(pV)$$

$$dU + d(pV) = TdS$$

$$d(U + pV) = TdS$$

$$d(H) = TdS$$

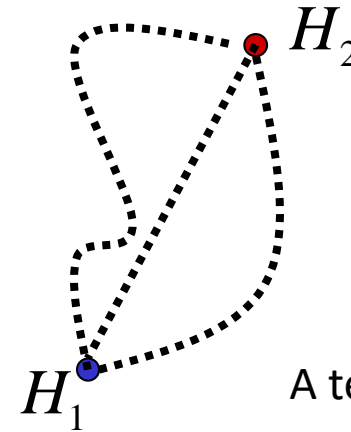
entalpia

$$H = U + pV$$

A belső energia izobár környezetben hasznosítható része az **entalpia**!

Az entalpia

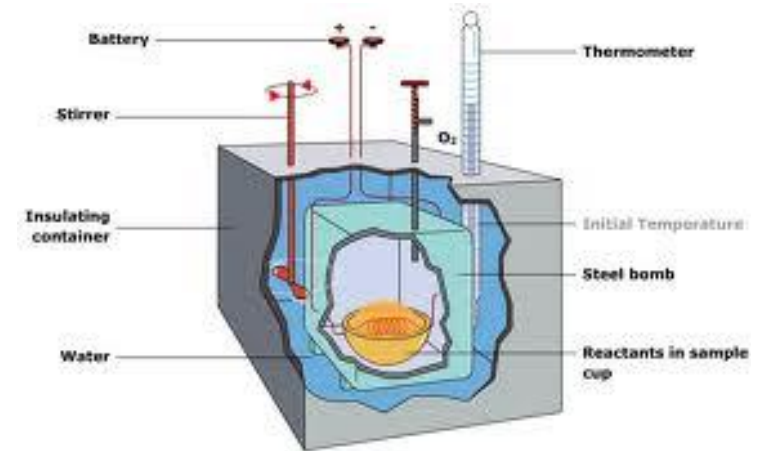
Az entalpia **extenzív** mennyiség.
Az entalpia **állapotfüggvény**.

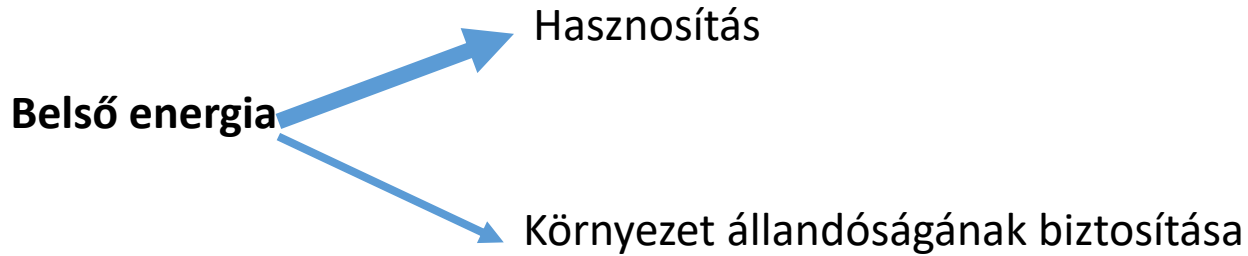
$$\Delta H = H_2 - H_1$$

Hess tétel!

A termokémia főtétele.

Izoterm eset: A szabadenergia

Izoterm környezetben

$$T = \text{const.}$$

$$dU = TdS - pdV = d(TS) - pdV$$

$$dU - d(TS) = -pdV$$

$$d(U - TS) = -pdV$$

$$d(A) = -pdV$$

szabadenergia

$$A = U - TS$$

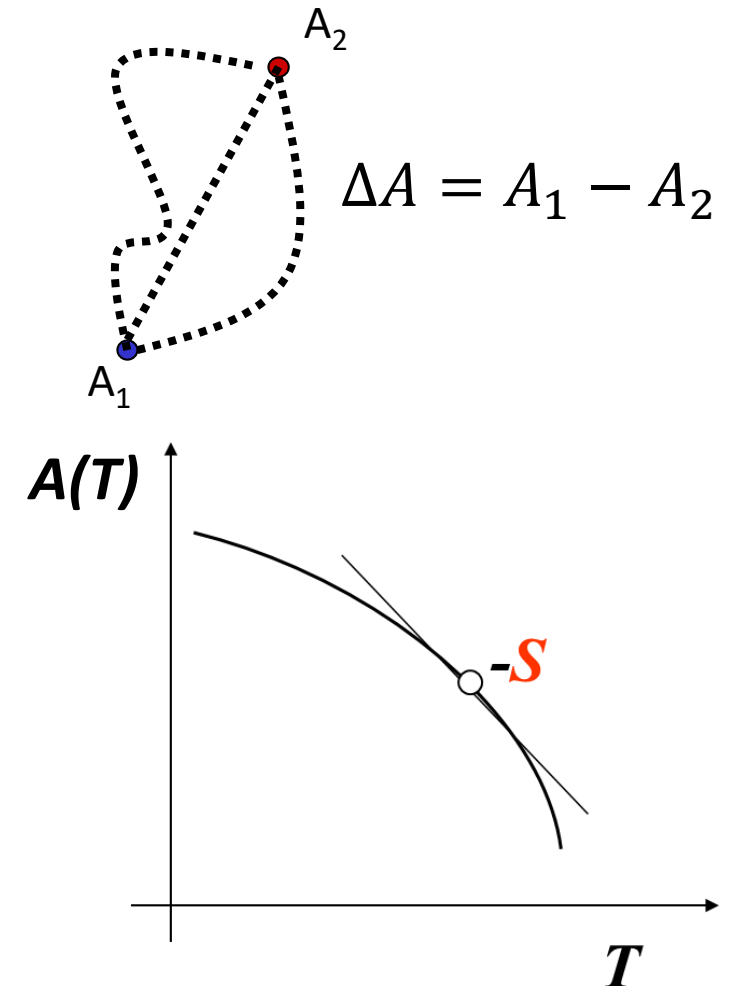
A belső energia izoterm környezetben hasznosítható része a szabadenergia

Hogyan? Munka formájában! ➡ MECHANIKA

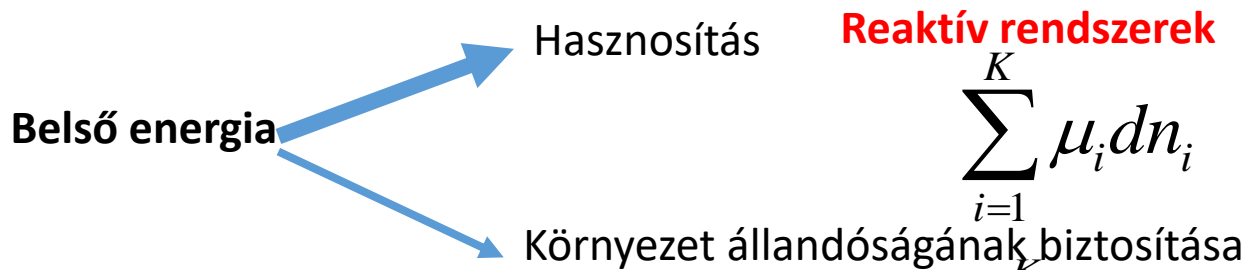
A szabadenergia **nem megmaradó mennyiség!**

A szabadenergia **extenzív** mennyiség.

A szabadenergia **állapotfüggvény**.

Izoterm-izobár eset: A szabadentalpia

A szabadentalpia **extenzív** mennyiség.

A szabadentalpia **állapotfüggvény**.

Izoterm-izobár
környezetben

$$dU = TdS - pdV + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$T = \text{const.}$
 $p = \text{const.}$

$$dU = d(TS) - d(pV) + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$$dU + d(pV) - d(TS) = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$$d(U + pV - TS) = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$$d(\textcolor{red}{H} - \textcolor{red}{TS}) = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

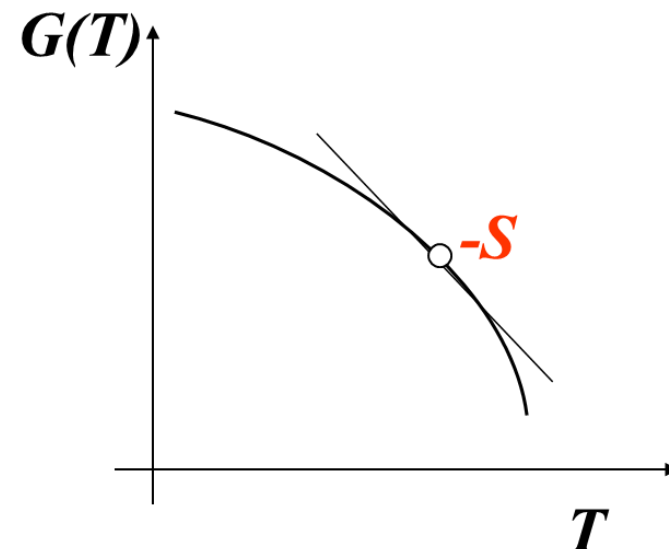
szabadentalpia

$$d(\textcolor{red}{G}) = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$$\boxed{G = H - TS}$$

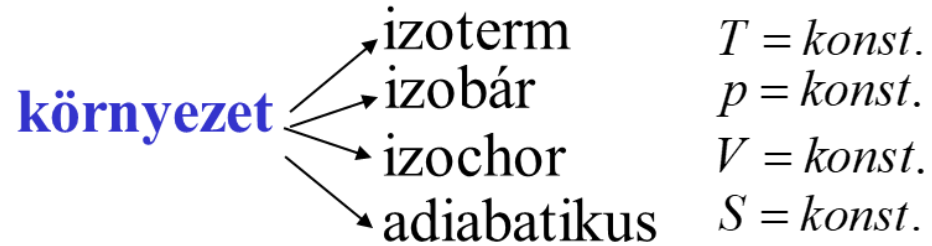
$$\boxed{\Delta G = G_2 - G_1}$$

A belső energia izoterm-izobár környezetben hasznosítható része a szabadentalpia

Környezeti hatások

A belső energia egy része a környezet állandóságának biztosítására fordítódik!

Hasznosítható energia $\neq$ Belső energia megváltozásával

A belső energia adott körülmények között hasznosítható része:

Izobár eset: **H entalpia**

Izoterm eset: **A szabadenergia**

Izoterm-izobár eset: **G szabadentalpia**

Az entrópia

Az entrópiát a hőhatáson keresztül vezettük be, de.....

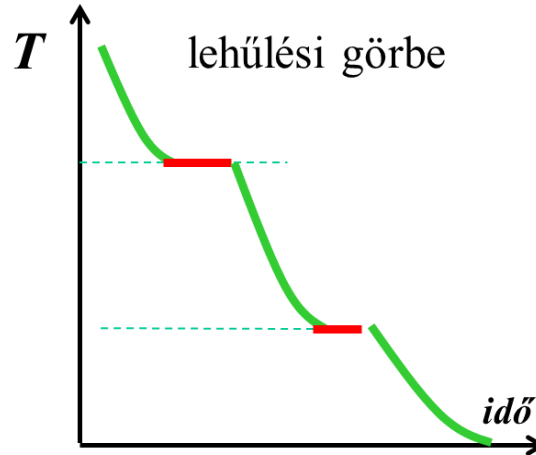
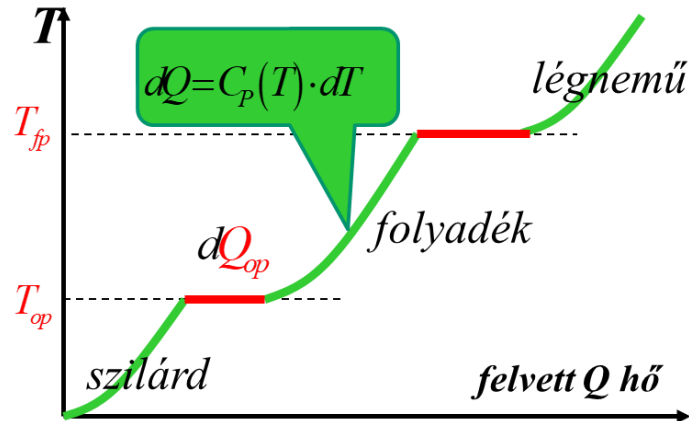
$$dQ = TdS$$

Kétféle hőhatás

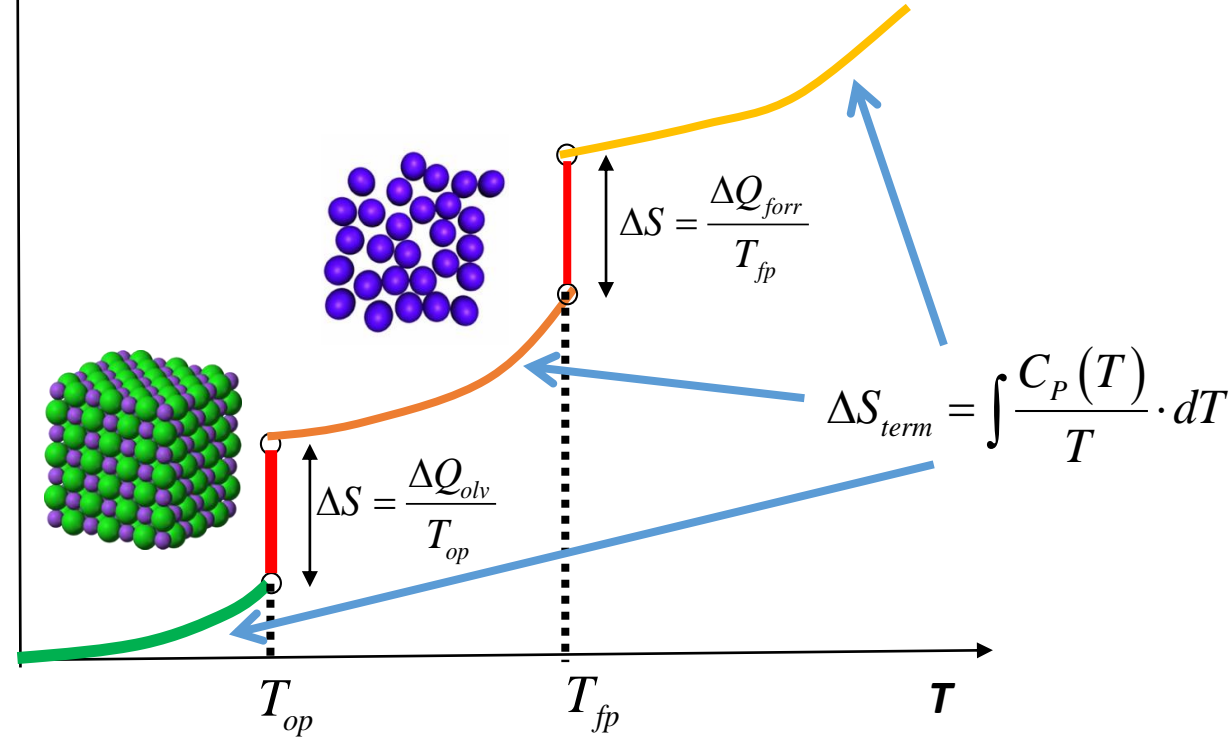
Hő hatására

a hőmérséklet változik

a hőmérséklet nem változik
látens hő!

$S(T)$

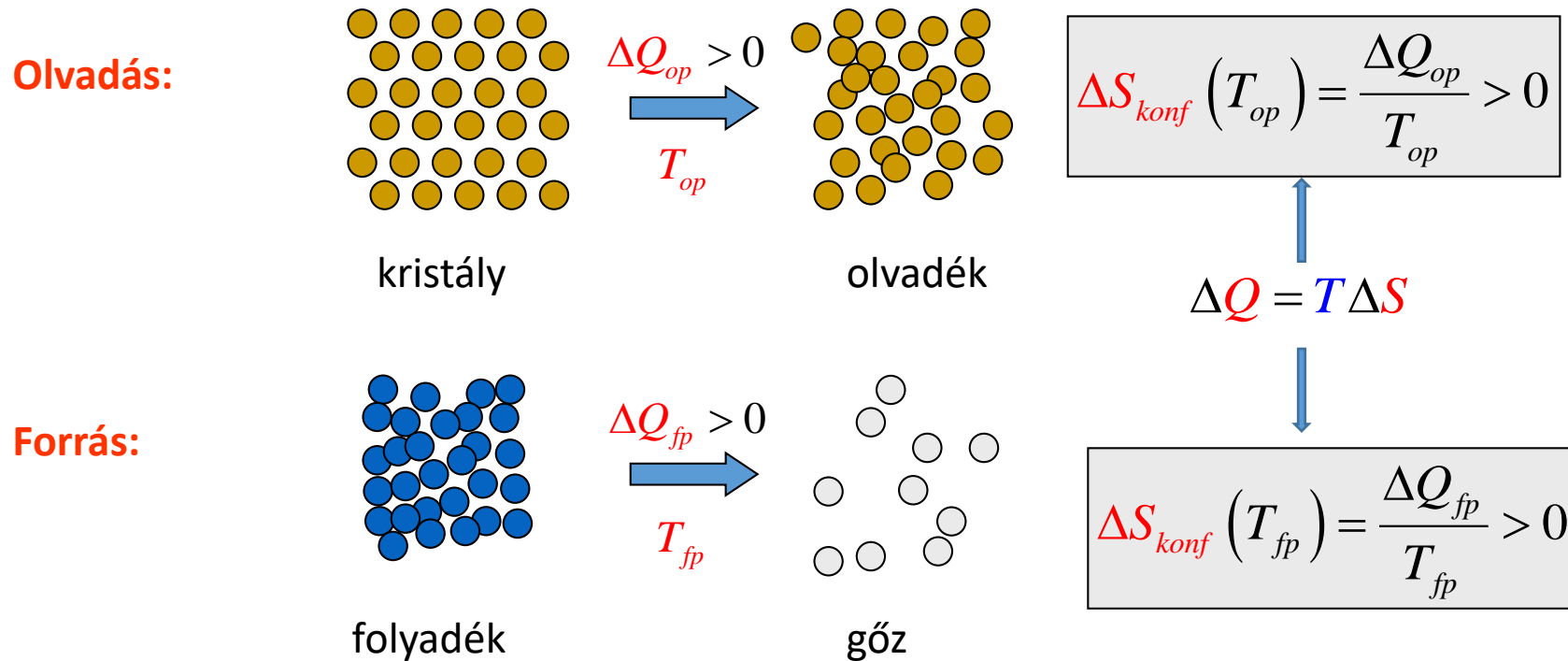

Kétféle entrópia ?

termikus entrópia

konfigurációs entrópia

Konfigurációs entrópia változása

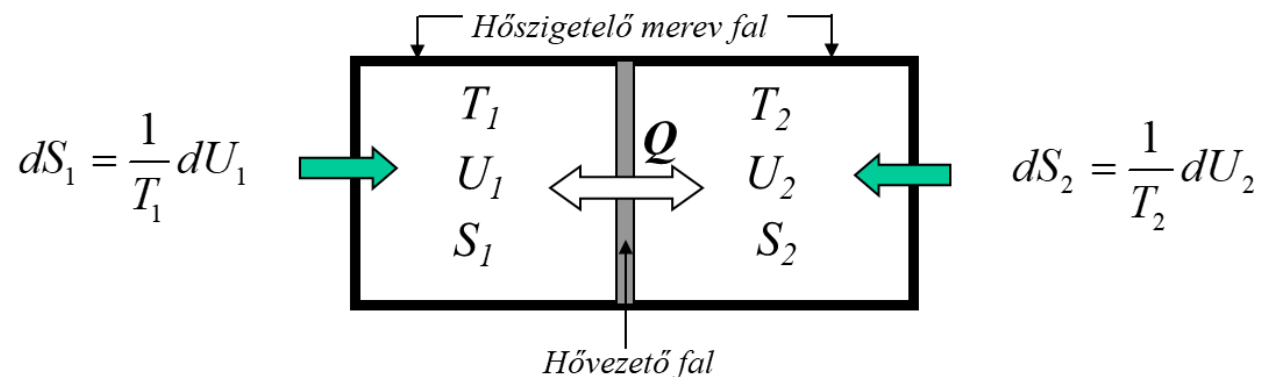
Az állandó hőmérsékleten lejátszódó (fázis)átalakulás során az **entrópia a rendezetlenség növekedésével együtt nő.**

Az entrópia a molekuláris rendezetlenség mértéke

Az entrópia *nem megmaradó* extenzív mennyiség!

Elszigetelt rendszer

Az energia megmaradó mennyiség

$$U = U_1 + U_2 = \text{állandó} \quad dU = 0$$

$$dU_1 = -dU_2$$

$$S = S_1 + S_2 = ?$$

$$dS = dS_1 + dS_2 = ?$$

$$dS = \frac{1}{T_1} dU_1 + \frac{1}{T_2} dU_2 = \frac{T_2 - T_1}{T_2 T_1} \cdot dU_1 \neq 0$$

ha $T_2 > T_1$ akkor $\frac{T_2 - T_1}{T_2 T_1} > 0$ és $dU_1 > 0 \Rightarrow dS > 0$

ha $T_2 < T_1$ akkor $\frac{T_2 - T_1}{T_2 T_1} < 0$ és $dU_1 < 0 \Rightarrow dS > 0$

ha $T_2 = T_1$ akkor $\frac{T_2 - T_1}{T_2 T_1} = 0$ és $dU_1 = 0 \Rightarrow dS = 0$

A hőcsere következtében a rendszer teljes entrópiája növekszik!

Megadhatjuk tetszőleges termodinamikai kölcsönhatásban álló elszigetelt rendszer entrópia változását.

$$dU = TdS - pdV + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i + \dots +$$

$$dS = \frac{dU}{T} + \frac{p}{T}dV - \sum_{i=1}^K \frac{\mu_i}{T}dn_i + \dots +$$

$$dS = \left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2} \right) dU_1 + \left(\frac{p_1}{T_1} - \frac{p_2}{T_2} \right) dV_1 - \left(\frac{\mu_1}{T_1} - \frac{\mu_2}{T_2} \right) dn_1$$

Izoterm nyomás kiegyenlítődési folyamatnál :

$$\text{ha } p_1 > p_2 \text{ akkor } \frac{p_1}{T} - \frac{p_2}{T} > 0 \text{ és } dV_1 > 0 \quad \Rightarrow \quad dS > 0$$

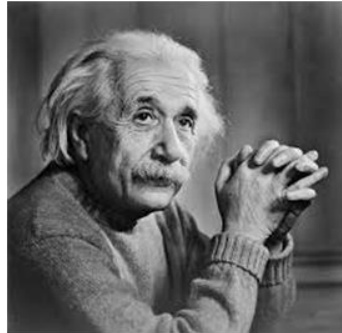
$$\text{ha } p_1 < p_2 \text{ akkor } \frac{p_1}{T} - \frac{p_2}{T} < 0 \text{ és } dV_1 < 0 \quad \Rightarrow \quad dS > 0$$

$$\text{ha } p_1 = p_2 \text{ akkor } \frac{p_1}{T} - \frac{p_2}{T} = 0 \text{ és } dV_1 > 0 \quad \Rightarrow \quad dS = 0$$

Elszigetelt rendszerben a hőmérséklet és a nyomás kiegyenlítődési folyamatok során az entrópia növekszik, egyensúlyban eléri a maximális értékét.

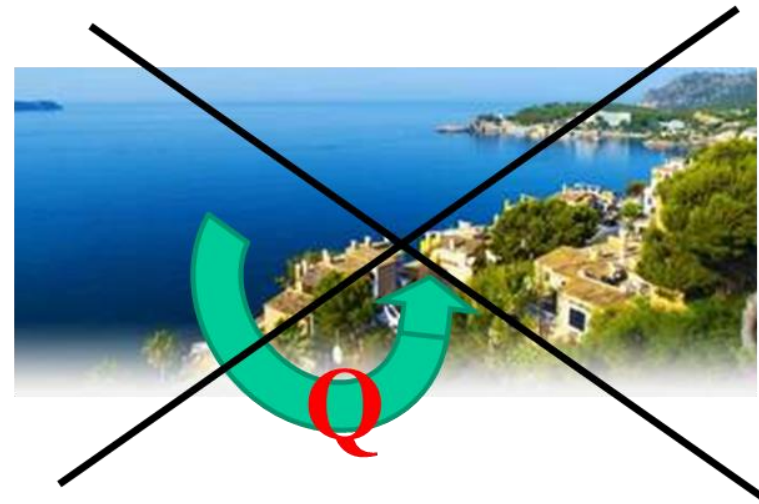
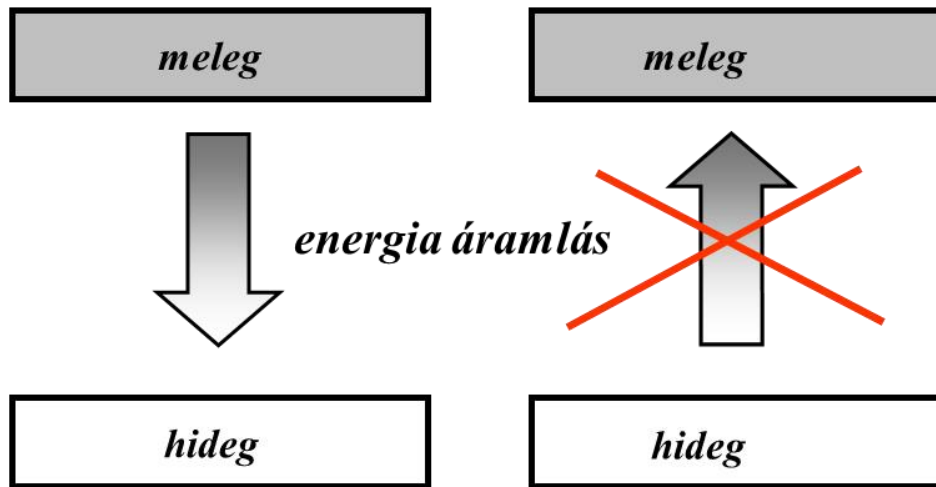
A termodinamika II. főtétele

Elszigetelt rendszerben a önként lejátszódó (kiegyenlítődési) folyamatok mindig entrópia növekedéssel járnak együtt!

„az összes tudomány első törvénye”.

Meghatározza a folyamatok irányát

A termodinamika III. főtétele

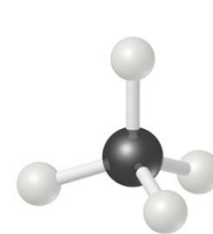
Tiszta kristályos anyagok entrópiája nulla az abszolút zérus ponton: *Minél bonyolultabb szerkezetű egy molekula, annál nagyobb a standard entrópiája.*

$$\lim_{T \rightarrow 0} S(T) = 0$$

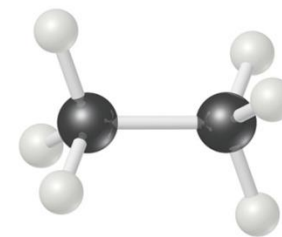
Nernst kísérleti úton, Planck pedig az entrópia statisztikus értelmezése alapján fogalmazta meg.

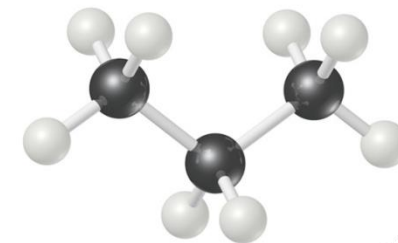
A III. főtétele lehetővé teszi **abszolút entrópia skála** bevezetését

Methane, CH₄
 $S^\circ = 186.3 \text{ J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$

Ethane, C₂H₆
 $S^\circ = 229.6 \text{ J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$

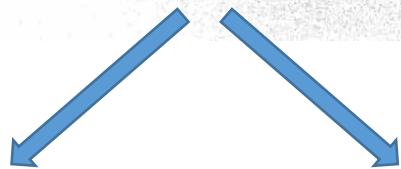
Propane, C₃H₈
 $S^\circ = 270.3 \text{ J mol}^{-1} \text{ K}^{-1}$

Néhány anyag standard entrópiája 298 K hőmérsékleten
J/molK egységben

szilárd anyag		folyadék		gáz	
C gyémánt	2,4	benzol	173,3	benzol gőz	269,3
C grafit	5,7	Víz	69,9	vízgőz	188,8

entropy

komponensek

TABLE 19.2 Standard Molar Entropies of Selected Substances at 298 K

Substance	S° , J/mol·K
Gases	
H ₂ (g)	130.6
N ₂ (g)	191.5
O ₂ (g)	205.0
H ₂ O(g)	188.8
NH ₃ (g)	192.5
CH ₃ OH(g)	237.6
C ₆ H ₆ (g)	269.2
Liquids	
H ₂ O(l)	69.9
CH ₃ OH(l)	126.8
C ₆ H ₆ (l)	172.8
Solids	
Li(s)	29.1
Na(s)	51.4
K(s)	64.7
Fe(s)	27.23
FeCl ₃ (s)	142.3
NaCl(s)	72.3

rendszer

A folyamatok iránya

Rendszer = test + környezet

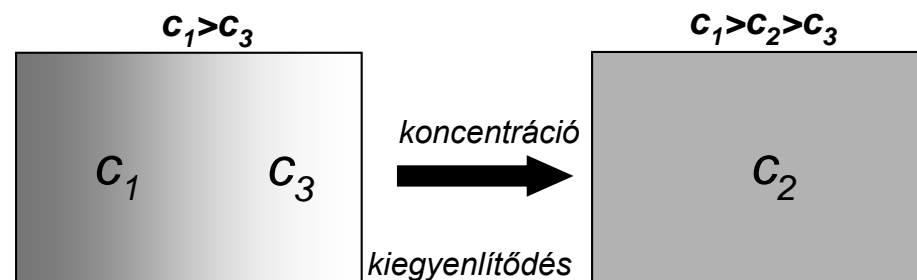
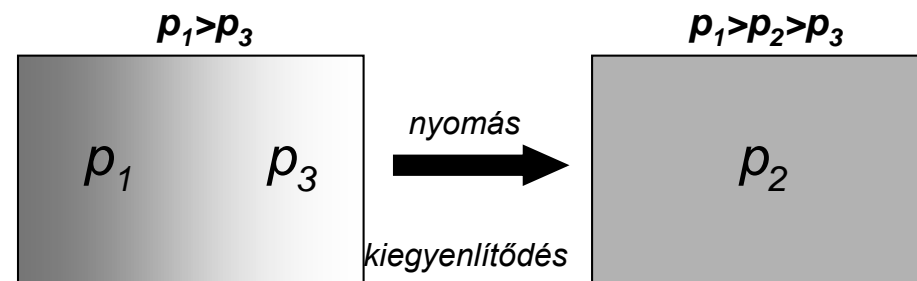
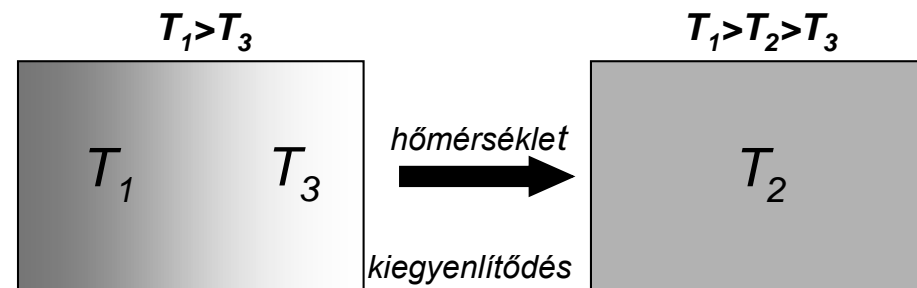
$$\Delta S_{rendszer} = \Delta S_{test} + \Delta S_{környezet}$$

Elszigetelt rendszerben a folyamatok természetes iránya az entrópia növekedés.

Mit mond a II. főtétel nyílt rendszerek folyamatainak irányára?

Elszigetelt rendszerben önként végbemenő folyamatok.

$$\Delta U = 0$$

$$\Delta S > 0$$

Az entrópia statisztikus értelmezése

Az Ω **termodinamikai valószínűség** megadja az adott **makroállapothoz** tartozó **mikroállapotok** számát.

termodinamikai valószínűség: $\Omega \gg 1$

matematikai valószínűség: $p \leq 1$

Boltzmann összefüggés:

$$S = k_B \ln \Omega$$

$$k_B = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K} \longrightarrow k_B = \frac{R}{N_{Av}}$$

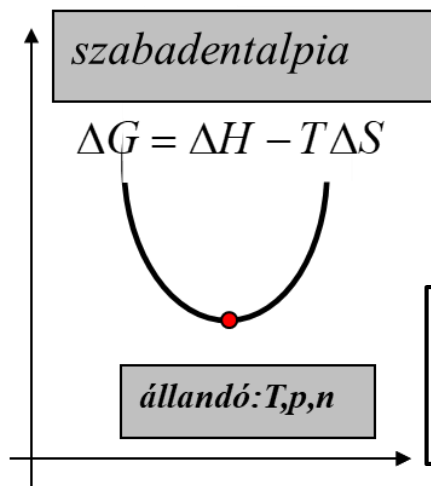
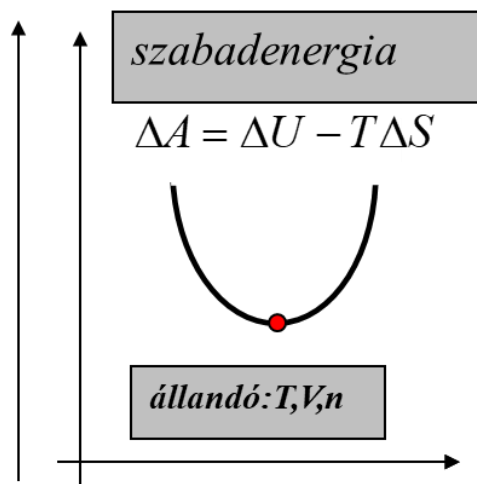
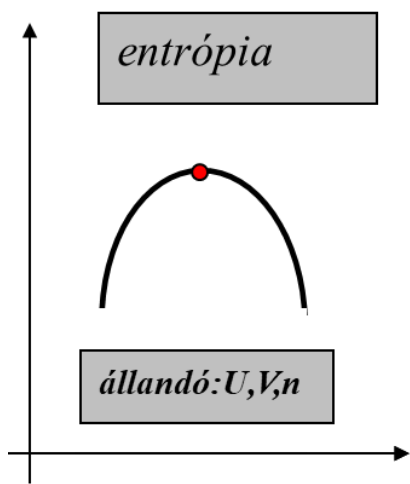
1. Ha ismernénk is valamennyi részecskének a helyét, impulzusát, valamint kölcsönhatásait egy adott időpillanatban, az időbeli változások követésére 10^{23} nagyságrendjébe eső mozgásegyenlet kellene megoldani. **Na ez nem megy!**

2. Boltzmann felismerte, hogy az események természetes iránya olyan, hogy a folyamat végén az egyensúlyi állapot a legtöbbször megvalósítható állapot. A folyamatok tehát olyan irányban mennek önként végbe, amelyek során az állapotok valószínűsége, Ω növekszik.

3. Azon állapotok előfordulása a valószínűbb, amelyekhez nagyobb Ω tartozik, azaz a molekuláknak nagyon sokféle lehetősége van arra, hogy egy adott állapotú rendszert megvalósítsanak.

A termodinamikai egyensúly feltétele

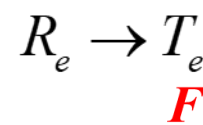
<i>karakterisztikus függvény</i>	<i>környezeti kölcsönhatás</i>	<i>az egyensúlyhoz tartozó szélsőérték</i>	<i>önként lejátszódó folyamat során</i>
$S(U, V, n)$	elszigetelt	maximum	$\Delta S > 0$
$A(T, V, n)$	termikus	minimum	$\Delta A < 0$
$G(T, p, n)$	Mechanikai és termikus	minimum	$\Delta G < 0$

Reaktív rendszerek termodinamikája

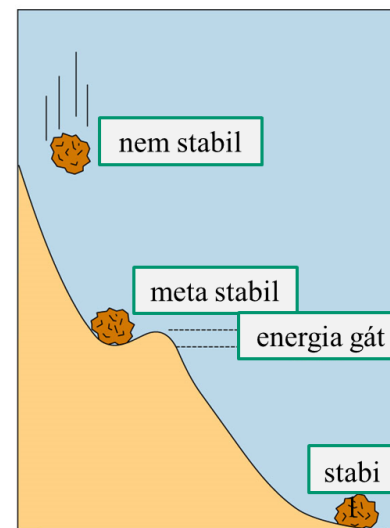
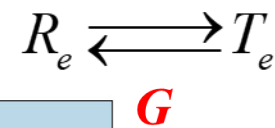
Kémiai átalakulás

$$\Delta_r G < 0$$

Kémiai egyensúly

$$\Delta_r G = 0$$

$$G = H - TS \Rightarrow dG = dH - TdS - SdT \Rightarrow dG = Vdp - SdT + \sum \mu_i dn_i$$

szabadentalpia $dG_{T,p} = \sum \mu_i dn_i$

$$\Delta U \rightarrow \boxed{\Delta G = \Delta H - T\Delta S}$$

hasznosítás

$$\Delta_e G = G_{oldat} - \sum G_i$$

Elegyedés feltétele:

$$\Delta_e G < 0$$

oldatok, elegyek, ötvözetek

$$\Delta_r G = G_{termékek} - G_{reaktánsok}$$

Kémiai reakció lejátszódásának feltétele:

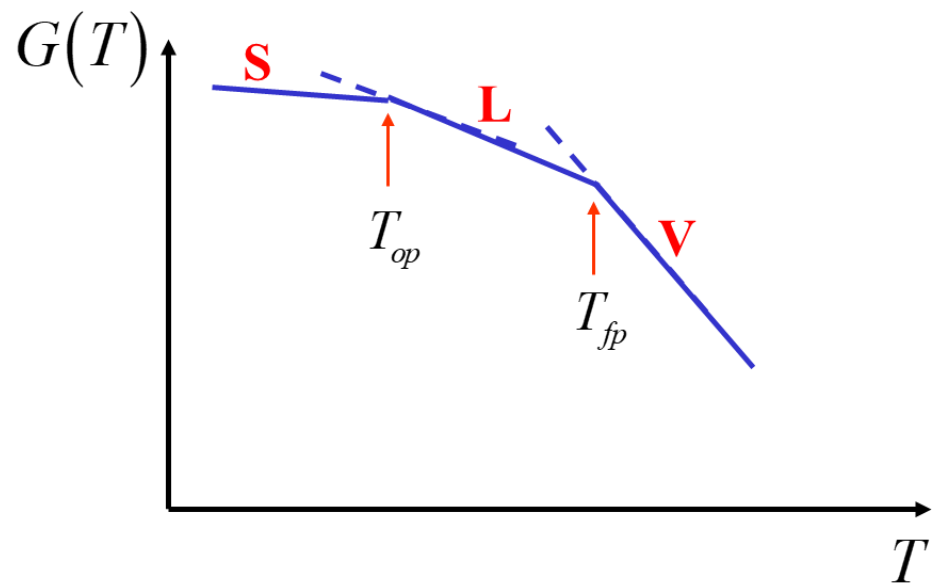
$$\Delta_r G < 0$$

kémiai reakciók

$$\begin{aligned} H_S &< H_L < H_V \\ S_S &< S_L \ll S_V \\ G_S &> G_L > G_V \end{aligned}$$

$$dG = Vdp - SdT + \sum_i \mu_i dn_i$$

$$\left(\frac{\partial G}{\partial T} \right)_p = -S$$

$$dG = -SdT + Vdp + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

$$dG_{T,p} = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i = dW_{kém}$$

$$\left(\frac{\partial G_m}{\partial T} \right)_p = -S_m$$

$$\left(\frac{\partial G_m}{\partial p} \right)_T = V_m$$

$$G = H + T \left(\frac{\partial G}{\partial T} \right)_p$$

szilárd   folyadék   légnemű

$\begin{matrix} H_S \\ S_S \\ G_S \end{matrix}$

$\begin{matrix} H_L \\ S_L \\ G_L \end{matrix}$

$\begin{matrix} H_V \\ S_V \\ G_V \end{matrix}$

Egy másik fontos mennyiség: a kémiai potenciál

A kémiai kölcsönhatás intenzív mennyisége: a μ_i kémiai potenciál

$$dG = Vdp - SdT + \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

Izoterm-izobár esetben

$$dG_{T,p} = \sum_{i=1}^K \mu_i dn_i$$

Kémiai reakciók

Elegy termodinamika

Egyetlen komponens járuléka az energiához

$$\mu_i = \left(\frac{\partial G}{\partial n_i} \right)_{T,p,n_j}$$

Parciális moláris szabadentalpia

A kémiai potenciál a hasznosítható energia megváltozását fejezi ki, akkor, ha növeljük valamelyik komponens mennyiségét, miközben más nem változik.

A kémiai potenciál fontossága

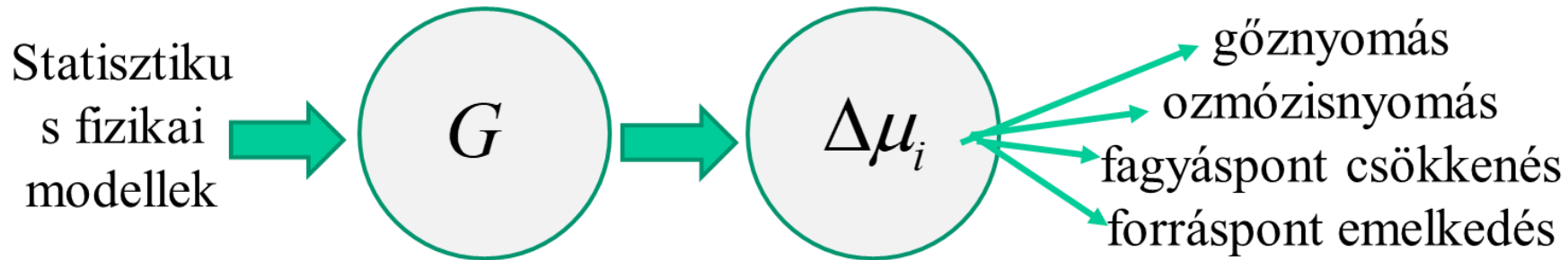
A kémiai potenciál intenzív mennyiség. Ugyanazt a szerepet játsza, mint a többi intenzív mennyiség

$$\begin{array}{ll} T_2 > T_1 & U_2 \rightarrow U_1 \\ \mu_{i,2} > \mu_{i,1} & n_{i,2} \rightarrow n_{i,1} \end{array}$$

Elméleti leírás

Mérhető mennyiségek

Egy példa: a tökéletes gáz

$$U_m = \frac{3}{2}RT$$

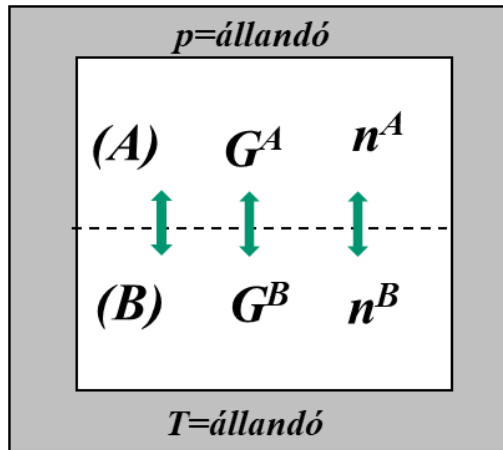
$$pV_m = RT \rightarrow dG_{m,T} = V_m dp \rightarrow dG_{m,T} = \frac{RT}{p} dp \rightarrow dG_{m,T} = RT d \ln p$$

$$\Delta G_{m,T} = RT \ln \left(\frac{p}{p^o} \right)$$

$$\Delta \mu_i = RT \ln \left(\frac{p}{p^o} \right)$$

A és B fázisok közötti egyensúly termodinamikai feltétele I.

egykomponensű rendszer, pl. kristály/olvadék, folyadék/gőz...

$$G = G^A + G^B$$

$$dG = dG^A + dG^B = \left(\frac{\partial G^A}{\partial n} \right) dn^A + \left(\frac{\partial G^B}{\partial n} \right) dn^B$$

$$dG = \left(\frac{\partial G^A}{\partial n} \right) dn^A - \left(\frac{\partial G^B}{\partial n} \right) dn^A = (G_m^A - G_m^B) dn^A$$

Minimum feltétele $\Rightarrow \frac{dG}{dn^A} = G_m^A - G_m^B = 0$ $G_m^A \equiv G_m^B$

Izoterm és izobár környezetben a fázisok egyensúlyának szükséges feltétele a moláris szabadentalpiák egyenlősége!

A moláris szabadentalpiák egyenlősége csak úgy állhat fenn, ha teljesül

$$G_m^A - G_m^B = \Delta G_m = \Delta H_m - T_o \Delta S_m = 0$$

azaz $\Rightarrow \Delta S_m = \frac{\Delta H_m}{T_o} \Rightarrow$ Mindig van látens hő!